

๒.๑.๒ แหล่งโบราณคดี แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครราชสีมามีประมาณ ๓๘๔ แหล่ง แบ่งออกตามยุคสมัยได้เป็น ๒ สมัยใหญ่ๆ คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุระหว่าง ๓,๕๐๐ ปี ถึง ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว และสมัยประวัติศาสตร์ มีอายุราว ๑,๕๐๐ ปี จนถึงสมัยปัจจุบัน

แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีสมัยสัมฤทธิ์ ได้แก่

บ้านหลุมข้าว ตำบลหลุมข้าว อำเภอโนนสูง เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดในจังหวัดนครราชสีมา ลักษณะของบ้านหลุมข้าวเป็นหมู่บ้านตั้งอยู่บนเนินดินขนาดย่อม มีลำปราสาทไหลผ่านทางตอนเหนือ

หลักฐานจากการขุดค้นที่บ้านหลุมข้าวสันนิษฐานว่าในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน นอกจากจะเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์แล้ว ยังล่าสัตว์ป่าขนาดใหญ่ เช่น วัวป่า ควายป่า กวางชนิดต่างๆ จับสัตว์น้ำ เช่น เต่า กบ หอยโข่ง หอยขม ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดุก ปลาไหล ต่อมาราว ๓,๐๐๐ - ๒,๕๐๐ ปี มีการฝังศพเป็นประเพณีสืบทอดต่อกันมา ผลการขุดค้นพบโครงกระดูก ๑๑๐ ศพ เป็นศพของผู้ใหญ่ เพศชาย เพศหญิง เด็ก และทารก ศพของทารกมักฝังในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่มีฝาปิด ในหลุมศพพบสิ่งของที่ฝังลงไปด้วย คือ ภาชนะดินเผาคลายคลึงกับที่พบจากบ้านปราสาท ศพมักสวมเครื่องประดับ เช่น กำไลข้อมือ ทำจากวัสดุที่ไม่มีในท้องถิ่น เช่น เปลือกหอยทะเล และหินอ่อน แสดงให้เห็นว่าคนสมัยสัมฤทธิ์ที่บ้านหลุมข้าวมีการติดต่อกับชุมชนที่อยู่ห่างไกลตั้งรกรากอยู่ที่นี้ จนกระทั่งเมื่อราว ๒,๕๐๐ ปี จึงทิ้งร้าง (Higham and Thosarat ไม่มีปีที่พิมพ์)

บ้านปราสาท ตำบลธารปราสาท อำเภอโนนสูง เป็นเนินดินมีรูปร่างยาวรี มีลำปราสาทไหลผ่านทางตอนเหนือ และมีร่องน้ำเก่าโอบล้อม ๑ ชั้น ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ กรมศิลปากรขุดค้นที่บ้านปราสาท เปิดเป็นหลุมจัดแสดงจำนวน ๓ หลุมเพื่อให้ผู้สนใจได้เข้าชมทุกวัน หลุมที่พบหลักฐานมากที่สุดคือ หลุมที่ ๑ ซึ่งอยู่บริเวณใจกลางเนินดิน มีอายุตั้งแต่สมัยสัมฤทธิ์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ (นวรรตน์ มงคลคำนวนเขตต์ ๒๕๓๔ ; สุพจน์ พรหมมาโนช ๒๕๓๔) ในชั้นดินล่างสุด มีอายุอยู่ในสมัยสัมฤทธิ์หรือราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีประเพณีการฝังศพ สิ่งของร่วมกับศพส่วนมากเป็นภาชนะดินเผาวางอยู่บริเวณเหนือศีรษะหรือปลายเท้าของผู้ตาย โครงกระดูกของชายผู้หนึ่งมีภาชนะฝังรอบศพจำนวนกว่า ๕๐ ใบ บางโครงสวมเครื่องประดับ เช่น กำไลข้อมือทำจากเปลือกหอยทะเล ทำจากหินอ่อน ลูกปัด เปลือกหอยแบบแว่น คล้ายคลึงกับที่พบจากบ้านหลุมข้าวและแหล่งอื่นในจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดอุดรธานี

ภาชนะดินเผาจากบ้านปราสาท มีความงดงามและหลายรูปแบบ แต่แบบที่มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับว่าเป็นเอกลักษณ์ คือ ภาชนะทรงปากแตร มีลักษณะคล้ายกระโถนคอแคบ ปากผายออก มีสีแดงขัดมันขาว

บ้านสันเที๊ยะ ตำบลโนนไทย อำเภอโนนไทย ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๔ - ๒๕๓๐ ศาสตราจารย์ปรีชา กาญจนาคม แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ขุดค้นที่บ้านสันเที๊ยะ พบหลุมศพคล้ายกับที่พบจากบ้านหลุมข้าวและบ้านปราสาท เป็นศพผู้ใหญ่ฝังหันศีรษะไปทาง

ทิศตะวันออก บริเวณเหนือศีรษะมีภาชนะดินเผาวางอยู่ ๖ ใบ ปลายเท้าอีก ๓ ใบ รูปร่างคล้ายภาชนะทรงกระโถนปากแคบ บริเวณกระดูกเชิงกรานขวา มีกำไลหินอ่อนวางอยู่ (ปริชา กาญจนาคม ๒๕๓๙)

ปราสาทพนมวัน บ้านมะค่า ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมืองฯ จากการขุดตรวจฐานรากของโบราณสถานปราสาทพนมวัน พบโครงกระดูกคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายโครงในชั้นดินล่างๆ มีภาชนะปากผายคล้ายกับที่บ้านปราสาทฝังร่วมกับโครงกระดูก บางศพมีเครื่องประดับ เช่น กำไลเปลือกหอยทะเล (พงศัณห์ บรรทม ๒๕๔๐) สิ่งเหล่านี้คล้ายคลึงกับที่พบจากแหล่งโบราณคดีสมัยสัมฤทธิ์ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โครงกระดูกเหล่านี้ น่าจะมีอายุในช่วงราว ๓,๐๐๐ - ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

บ้านตำแย ตำบลกระเบื้องใหญ่ อำเภอพิมาย เดวิด เวลช์ และ จูดีธ แมคเนล (Welch and McNeill ๑๙๔๐) ขุดค้นพบภาชนะดินเผา มีสีน้ำตาลบางและแกร่ง ดินที่นำมาปั้นภาชนะมีส่วนผสมของทรายและดินเชื้อ ในชั้นดินล่างสุดมีอายุประมาณ ๓,๐๐๐ ปี คนก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านตำแย รู้จักปลูกข้าว เลี้ยงวัว และหมู ล่าสัตว์ป่า ได้แก่ วัวป่า หมูป่า และกวาง จับสัตว์น้ำ เช่น กบ เต่า ปลาชนิดต่างๆ หอยโข่ง หอยขม และหอยกาบ มีการติดต่อและแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ

แหล่งโบราณคดีสมัยเหล็ก

ในช่วงเวลาประมาณ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว คนก่อนประวัติศาสตร์สมัยสัมฤทธิ์ รู้จักถลุงโลหะเหล็กขึ้นใช้ นับเป็นการค้นพบที่สำคัญเพราะเหล็กเป็นที่นิยมแพร่หลายในเวลาต่อมา เนื่องจากมีความแข็งแรงและคงทนกว่าสัมฤทธิ์ อีกทั้งแหล่งวัตถุคือศิลาแลงมีอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน เหล็กจึงมีบทบาทสำคัญเข้ามาแทนที่สัมฤทธิ์ อาวุธและเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันมักทำจากเหล็ก ส่วนสัมฤทธิ์นำมาทำเป็นเครื่องประดับและภาชนะ ถือเป็นสิ่งของที่แสดงหรืออวดสถานะของบุคคลในสังคม

ในสมัยเหล็กพบแหล่งโบราณคดีค่อนข้างหนาแน่น มีปริมาณและขนาดของชุมชนใหญ่กว่าสมัยสัมฤทธิ์ แสดงให้เห็นถึงการเติบโตและขยายตัวของชุมชนอย่างรวดเร็ว บางแหล่งก็เติบโตมาจากชุมชนสมัยสัมฤทธิ์ เช่น บ้านปราสาท บ้านตำแย พนมวัน และมีหลายแหล่งที่ขยายตัวออกจากชุมชนสมัยเหล็กโดยการออกไปตั้งชุมชนแห่งใหม่ ตามผิวหน้าดินของแหล่งโบราณคดีสมัยเหล็กมักพบเศษภาชนะดินเผาที่มีสีน้ำตาล ขัดมันวาว ผิวบางมีลายเส้นกระจายอยู่ทั่วไป ภาชนะดินเผาสีน้ำตาลขัดมันวาวนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ **พิมายดำ** เนื่องจากขุดพบครั้งแรกที่บ้านส่วย อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพิมาย มีอายุในราว ๒,๒๐๐ - ๑,๗๐๐ ปีมาแล้ว (Solheim and Ayres ๑๙๗๙)

โนนเมืองเก่า บ้านดงพลอง ตำบลหลุมข้าว อำเภอโนนสูง สภาพปัจจุบันของโนนเมืองเก่า เป็นเนินดินร้าง ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๓๓๐ ไร่ มีร่องน้ำเก่าโอบล้อม ๒ ชั้น การขุดค้นทางโบราณคดีระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๔๐ พบหลักฐานการเข้าอยู่อาศัยระหว่าง ๒,๑๕๐ - ๑,๖๐๐ ปีมาแล้ว โบราณวัตถุที่ขุดพบประกอบด้วยโครงกระดูกมนุษย์ พร้อมด้วยเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับ จำนวน ๔ ศพ เครื่องประดับ เช่น กำไลตุ่มหู ทำจากสัมฤทธิ์ สัมฤทธิ์ปนเหล็ก (bimetallic) ลูกบิดทำจากแก้ว อะเกต คาร์เนเลียน บางโครงถูกฝังในหลุมศพที่ฉาบด้วยดินเหนียว ภาชนะที่ฝังลงไปกับศพเป็นแบบพิมายดำ

นอกจากนี้ยังพบชิ้นแร่เหล็กจำนวนมากตามผิวหน้าดิน และสะเก็ดเหล็กที่หลุดออกจากการตีเหล็ก (hammer scale) นับเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่ามีการผลิตเหล็กที่โนนเมืองเก่านี้ด้วย (Higham and Thosarat ไม่มีปีที่พิมพ์)

เนินอุโลก บ้านหนองนาตุ้ม ตำบลพลสงคราม อำเภอโนนสูง เป็นเนินดินตั้งอยู่กลางทุ่งนา มีแนวร่องน้ำเก่าล้อมรอบอยู่ราว ๕ ชั้น ผลการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าที่นี่มีอายุระหว่าง ๒,๕๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว ในชั้นดินล่างสุดลึกประมาณ ๕ เมตรอยู่ในสมัยสัมฤทธิ์ตอนปลาย ถัดขึ้นมาในระดับความลึก ๔ เมตรจนถึงชั้นผิวดิน มีอายุอยู่ในสมัยเหล็กพบศพจำนวน ๑๒๖ ศพ เป็นศพผู้ชาย ผู้หญิง เด็ก และทารก ลักษณะการฝังศพซ้อนทับกันเป็นกลุ่มๆ ในแต่ละกลุ่มน่าจะเป็นศพในตระกูลเดียวกัน ศพของทารกมักฝังในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่

ประเพณีการฝังศพสมัยเหล็กที่เนินอุโลก เหมือนกับในสมัยสัมฤทธิ์ มีการฝังสิ่งของต่างๆ ให้กับผู้ตาย ได้แก่ ภาชนะดินเผาแบบพิมายดำ ตามร่างกายใส่เครื่องประดับตั้งแต่ศีรษะจนถึงเท้าทำจากสัมฤทธิ์ เหล็ก แก้ว อะเกต และคาร์เนเลียน ในช่วงอายุอยู่ในราว ๒,๐๐๐ - ๑,๘๐๐ ปีมาแล้ว นิยมฝังศพลงในหลุมที่เต็มไปด้วยเมล็ดข้าว เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของข้าว นอกจากนี้จะเป็นอาหารหลักแล้ว ยังนำมาประกอบในพิธีกรรมการฝังศพ เครื่องประดับที่พบจากหลุมศพนี้มีรูปแบบหลากหลาย ได้แก่ ตุ่มหูชดเป็นวง เครื่องประดับศีรษะ ห่วงเอาสัมฤทธิ์ กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า แหวนนิ้วมือ แหวนนิ้วเท้า สิ่ง que แสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับสังคมภายนอก คือลูกปัดที่ทำจากหินมีค่า เช่น อะเกต คาร์เนเลียน คล้ายคลึงกับที่พบจากเมืองออกแอว (หรือออกแก้ว) ในประเทศเวียดนาม

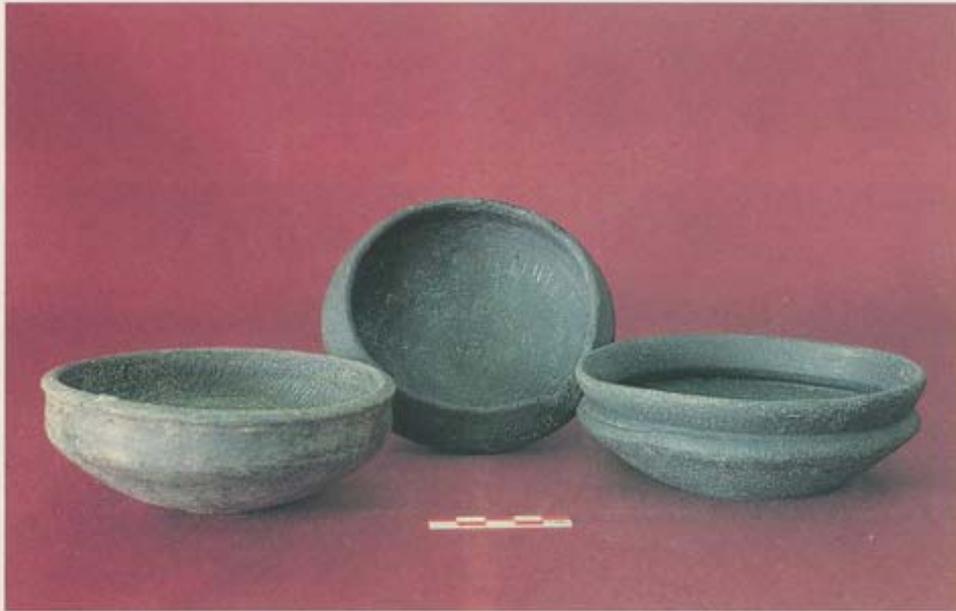
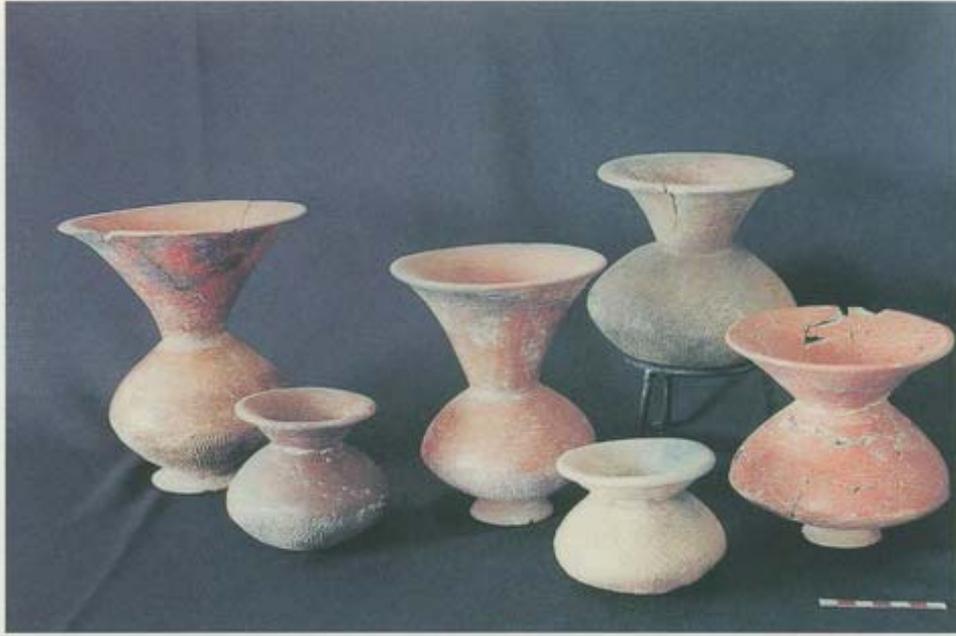
คนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เนินอุโลกรู้จักทอผ้า พบแวดินเผาที่ใช้สำหรับปั่นด้ายจากเส้นใยเป็นจำนวนมาก ในหลุมศพหนึ่งมีเศษผ้าติดอยู่กับเครื่องมือด้วย สำหรับเรื่องอาหารการกิน คงกินข้าวเป็นอาหารหลัก พบเมล็ดข้าวสารใหม่ไฟมีสีดำจำนวนมาก รวมทั้งรอยประทับและเมล็ดข้าวติดอยู่กับเครื่องมือเหล็กที่พบในหลุมศพ สัตว์ที่เลี้ยง ได้แก่ วัว ควาย หมู และสุนัข

บ้านกระเบื้องนอก กิ่งอำเภอเมืองยาง รongศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารูธ และคณะแห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร ขุดค้นที่บ้านกระเบื้องนอก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ พบชั้นดินทางวัฒนธรรม ๓ สมัย สมัยแรกมีอายุอยู่ในสมัยเหล็กราว ๒,๓๐๐ - ๑,๘๐๐ ปีมาแล้ว พบหลักฐานการถลุงเหล็ก คือตะกรันหรือขี้แร่มากมาย เครื่องประดับ เช่น แหวน กำไลข้อมือ และกระปวนสัมฤทธิ์ ภาชนะดินเผามีสีแดงหรือสีนวลและมีลายเขียนสีแดง สมัยที่ ๒ มีอายุราว ๑,๘๐๐ - ๑,๑๐๐ ปี พบศพฝังอยู่ในภาชนะดินเผาใบใหญ่มีฝาปิด การถลุงเหล็กยังคงทำอย่างต่อเนื่อง ส่วนสมัยที่ ๓ เป็นสมัยประวัติศาสตร์ มีอายุราว ๑,๑๐๐ - ๗๐๐ ปีมาแล้ว (ผาสุข อินทรารูธ และคณะ ๒๕๓๓)

โนนทุ่งผิโพน อำเภอบัวใหญ่ เป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดนครราชสีมา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ศาสตราจารย์ นิต้า นักโบราณคดีชาวญี่ปุ่นได้ทำการขุดค้นพบหลักฐานการต้มเกลือในสมัยเหล็ก ได้แก่ ตุ่มใส่หน้า เตาสำหรับต้มเกลือปะปนกับภาชนะดินเผาเนื้อหยาบที่ใช้ในการผลิตเกลือและภาชนะดินเผาแบบพิมายดำ

แหล่ง
โบราณคดีบ้าน
หลุมข้าว
หลุมขุดค้นทาง
โบราณคดี
หลุมขุดค้นธาร
ปราสาท อำเภอ
โนนสูง

เครื่องปั้นดินเผา
ภาชนะดินเผา
แบบพิมายคำ
ภาพขยายเศษ
แผ่นจักสาน
ใบมีดเหล็ก

กลุ่มหลุมศพ
สมัยเหล็กจาก
เนินอุโลก

ใบมีดเหล็ก
มีเศษผ้าติดอยู่

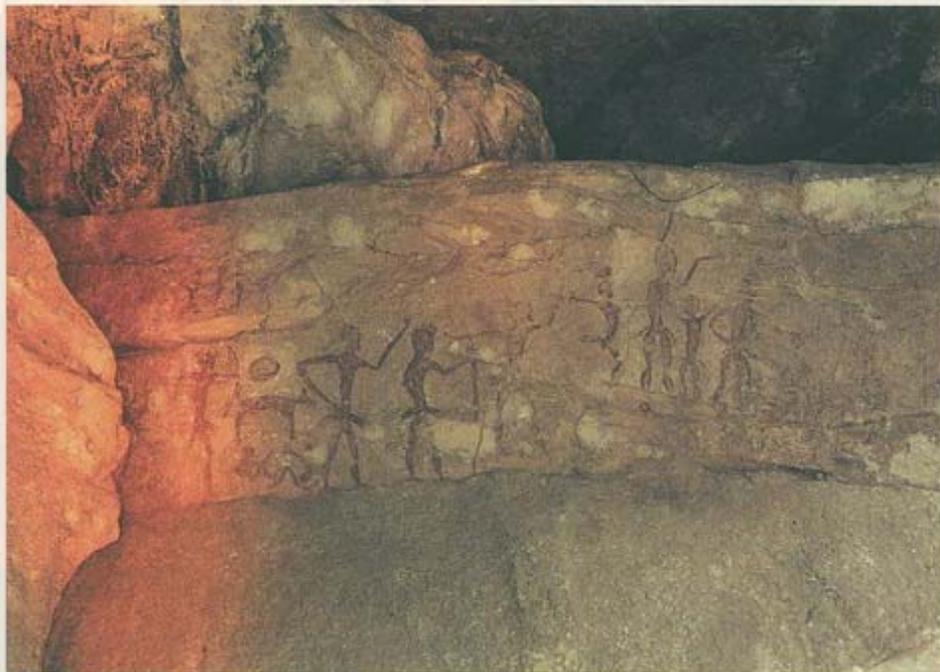
เศษผ้าติดอยู่กับ
ใบมีดเหล็ก

เครื่องมือเหล็ก

ใบมีดเหล็ก

ข้อมูลอื่นๆ
เกี่ยวกับ
แหล่งโบราณคดี
และวัตถุโบราณ
ที่เกี่ยวข้อง
สามารถดูได้ที่
เว็บไซต์
กรมศิลปากร
หรือติดต่อ
ที่กรมศิลปากร
กรุงเทพฯ

ภาพเขียนสี
ก่อนประวัติ-
ศาสตร์
ที่เขาค้อหนองงำ

แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตามภูเขาหรือที่สูงก็พบเช่นกัน แหล่งที่มีชื่อเสียง คือ ภาพเขียนสีเขาค้อหนองงำ บ้านเลิศสวัสดิ์ ตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว มีภาพเขียนด้วยสีแดงเป็นรูปคน และรูปสัตว์ ปรากฏหลายจุดบนผนังหิน ภาพที่โดดเด่นและเห็นชัดเจนที่สุด คือภาพของกลุ่มคนแสดงอาการในท่าทางต่างๆ มีภาพสุนัขอยู่ใกล้ๆ กับคนกำลังยิงธนู อาจหมายถึงการล่าสัตว์ ลักษณะการแต่งกายคล้ายกับสวมผ้ามีชายเล็กๆ ห้อยอยู่ ภาพสุนัขอาจจะใช้กำหนดอายุของภาพวาดที่นี้ได้ว่า คงจะมีอายุไม่ต่ำกว่า ๔,๕๐๐ ปี เพราะหลักฐานของการปรากฏสุนัขในประเทศไทยไม่เก่าไปกว่านี้

ถ้าเราหันไปดูหลายถ้ำในเขตตำบลหมูสี อำเภอปากช่อง ได้แก่ ถ้ำเขาเทวรูปทรงธรรม ถ้ำแสงอาทิตย์ ถ้ำคลองชะนี ถ้ำคลองเดื่อ ถ้ำแก้วพงษ์ประสพ พบโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น เศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ ลายขีดขีด เคลือบน้ำโคลนสีแดง ขัดมัน เศษกระดูก เป็นต้น ถ้ำเหล่านี้คงใช้เป็นที่พักพิงชั่วคราวของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ การติดต่อกับชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงและที่ห่างไกลออกไป มีบทบาทอย่างมากต่อการพัฒนาและเติบโตของชุมชนในสมัยเหล็กซึ่งมีการติดต่อและสัมพันธ์กับจีนและอินเดีย นับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้นำชุมชนสมัยเหล็กซึ่งต้องดิ้นตัวแข่งขันกัน เพื่อเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและมีอำนาจเหนือชุมชนอื่น ไม่เพียงแต่เกิดการแข่งขันและแสวงหาอำนาจเท่านั้น การรับเอาคติความคิดต่างๆ จากพ่อค้าชาวอินเดีย ก็มีบทบาทอย่างมาก ในที่สุดคติความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนา และศาสนาฮินดูที่มีต้นเค้าจากอินเดียก็ฝังรากลึกในดินแดนแถบนี้ หลังจาก ๑,๕๐๐ ปีเป็นต้นมา ดินแดนต่างๆ ในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็พัฒนาและก่อตัวเป็นเมืองและรัฐแรกเริ่ม หรือก้าวเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ จังหวัดนครราชสีมา แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ

เมืองโบราณเสมา อยู่ในเขตตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางตามแนวทิศเหนือ ทิศใต้ ประมาณ ๑,๗๕๕ เมตร ตามแนวทิศตะวันออก ตะวันตก ประมาณ ๑,๘๔๕ เมตร ตัวเมืองแบ่งออกเป็น ๒ บริเวณ คือ เมืองนอก และเมืองใน บริเวณเมืองนอกมีขนาดพื้นที่ประมาณ ๓๖๐ ไร่ เมืองในมีพื้นที่ประมาณ ๑,๑๕๐ ไร่ บริเวณเมืองนอกมีโบราณสถานก่ออิฐอย่างน้อย ๖ หลัง ปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายอย่างมาก เนื่องจากถูกลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ โบราณสถานเหล่านี้ล้อมรอบสระน้ำที่เรียกว่า บ่ออึก เป็นบริเวณที่พบจารึกที่สำคัญหลักหนึ่งคือจารึกบ่ออึก บริเวณเมืองนอกนี้ล้อมรอบด้วยคูน้ำ ๑ ชั้นและคันดิน ๒ ชั้น ส่วนเมืองในล้อมรอบด้วยคูน้ำคันดินอย่างละ ๑ ชั้น แต่คูน้ำถูกเปลี่ยนสภาพไปค่อนข้างมาก ยังคงเห็นแนวคูน้ำชัดเจนที่บริเวณทางทิศเหนือ

การขุดค้นทางโบราณคดีโดยกรมศิลปากร เพื่อค้นหาลำดับการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณ ภายในบริเวณเมืองนอก จำนวน ๑ หลุม จัดลำดับการอยู่อาศัยของเมืองเสมา ออกเป็น ๓ ระยะ ดังนี้

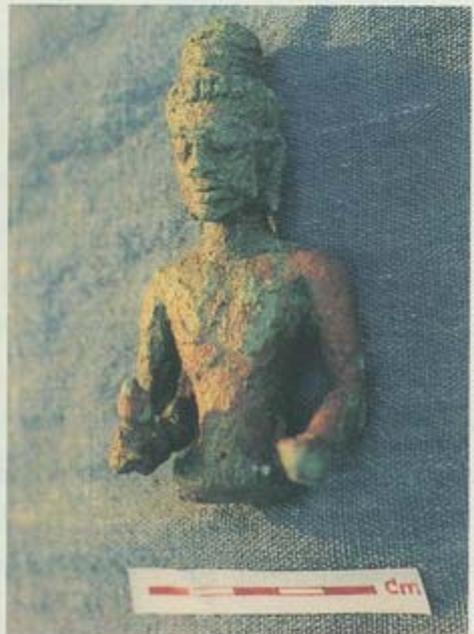
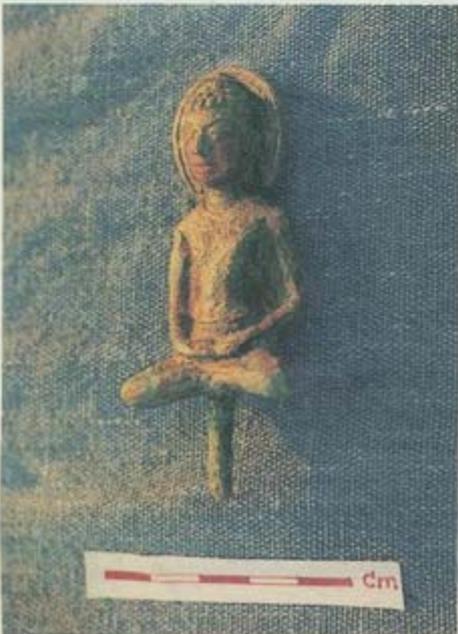
ระยะแรก มีอายุอยู่ในสมัยทวารวดี โบราณวัตถุ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ภาชนะแบบมีพวย เบ้าดินเผา ลูกปัดแก้ว ลูกกระสุนดินเผา ตราประทับมีลายรูปดอกไม้ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ในระยะนี้ชั้นดินมีความหนาประมาณ ๓ เมตร

ระยะที่สอง อยู่ในสมัยทวารวดี พบโบราณวัตถุในวัฒนธรรมเขมร ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา เศษภาชนะเครื่องเคลือบแบบเขมร ชั้นดินมีความหนาประมาณ ๕๐ เซนติเมตร

ระยะที่สาม พบหลักฐานการอยู่อาศัยในวัฒนธรรมเขมรชัดเจน ได้แก่ เครื่องถ้วยเขมรแบบเคลือบสีน้ำตาล และสีเขียว ภาชนะที่พบมีรูปทรงแบบไท แจกัน กระปุก ชั้นดินมีความหนาประมาณ ๑.๑๐ เมตร

ทิศใต้ของเมืองเสมา เป็นที่ตั้งของวัดธรรมจักรเสมาราม มีโบราณสถานพระนอน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางไสยาสน์สมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่ สร้างขึ้นโดยนำเอาหินทรายขนาดใหญ่หลาย ๆ ก้อนมาประกอบกันและสลักลวดลาย พระพุทธรูปมีความยาวประมาณ ๑๓.๓๐ เมตร นอนตะแคงขวา หันพระเศียรไปทางทิศใต้ หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระขนงสลักเป็นสันนูนต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกค่อนข้างกว้าง มุมพระโอษฐ์ชี้ขึ้น พระศกขมวดเป็นกันหอย ปลายพระหัตถ์ขวารองรับพระเศียร ส่วนพระกรซ้ายวางแนบพระวรกาย พระบาทวางซ้อนกัน องค์พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายในอาคารที่ก่อด้วยอิฐซึ่งมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง ๖.๕๐ เมตร ยาว ๒๖ เมตร อาคารแบ่งออกเป็น ๒ ห้อง ห้องที่ประดิษฐานองค์พระ และห้องที่อยู่ถัดมาทางทิศใต้ พระนอนมีใบเสมาปักอยู่โดยรอบ

การขุดค้นบริเวณเมืองเสมาและพระนอนพบว่า ชุมชนโบราณบริเวณเมืองเสมาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกในสมัยทวารวดี เป็นช่วงเวลาการอยู่อาศัยค่อนข้างยาวนาน นับถือพุทธ

พระนอนวัด
ธรรมจักร
เสมาราม

โบราณสถาน
ในเมืองบ้าน
กงรถ

ประติมากรรม
สัมฤทธิ์
ขนาดเล็ก

ใบเสมา
บ้านหินตั้ง

ใบเสมา
บ้านหนองไผ่
อำเภอครบุรี

ศาสนาเป็นหลัก สร้างศาสนสถานอยู่ภายในตัวเมือง และสร้างพระนอนอยู่นอกเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ พระนอนนี้เป็นที่นับถือบูชาต่อเนื่องกันมา

ภายในตัวเมืองเสมา ค้นพบจารึกบ่ออีกา เป็นจารึกอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต และเขมร ระบุ พ.ศ. ๑๕๑๑ กล่าวถึงพระราชาแห่งศรีจนาศะ ทรงอุทิศปศุสัตว์ และทาสชายหญิงถวายแก่พระวิษณุ กล่าวสรรเสริญพระศิวะและอังศเทพผู้ได้รับดินแดนที่ถูกละทิ้งไปนอกกัมพูเทศ และจารึกศรีจนาศะ ค้นพบในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต และเขมร ระบุ พ.ศ. ๑๕๘๐ กล่าวสรรเสริญพระศิวะนางปารพตี ภายใต้รูปอรธนารี และรายพระนามพระราชาแห่งจนาศปุระ (ศิลาจารึก ๒๕๒๔) จากจารึกทั้ง ๒ หลัก มีข้อสันนิษฐานว่า เมืองเสมาคือเมืองศรีจนาศะ ระยะเวลาเป็นชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี นับถือศาสนาพุทธ และฮินดูในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ต่อมาได้รับอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมเขมร จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (ทองศักดิ์ หาญวงษ์ ๒๕๓๔)

เมืองโบราณบ้านกงรถ ตำบลกงรถ อำเภอห้วยแถลง เป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีแผนผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบกลม มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ ๑ ชั้น ขนาดของเมืองมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๕๐ เมตร ภายในตัวเมืองมีโบราณสถานก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายและถูกเปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากเคยมีสำนักสงฆ์เข้ามาตั้งและได้นำก้อนอิฐจากโบราณสถานมาก่อเรียงขึ้นใหม่เพื่อทำเป็นกุฏิสงฆ์ เคยพบธรรมจักรศิลปะทวารวดี นอกจากนี้ยังพบหินบด และเศียรพระพุทธรูปอีกด้วย (กรมศิลปากร ๒๕๒๔)

ใบเสมาที่บ้านหินตั้ง ตำบลโคราษ อำเภอสูงเนิน แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มที่ ๑ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน มีจำนวน ๕ ใบ แต่ละใบมีความสูงอยู่ระหว่าง ๑.๓๐ - ๒.๐๐ เมตร โดยใบเสมาที่อยู่ทางเหนือสุด ๒ ก้อน ปักอยู่คู่กัน ถัดมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ ๕.๑๐ เมตร มีใบเสมาปักไว้อีก ๒ ใบ

ถัดมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ๕.๕๐ เมตร มีใบเสมาอีกใบล้มนอนอยู่ ใบเสมาทั้ง ๕ ใบนี้ เรียงตัวกันในลักษณะเป็นส่วนโค้งของวงกลม

กลุ่มที่ ๒ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกลุ่มแรก มี ๘ ใบ แต่ละใบมีความสูงระหว่าง ๑.๔๕ - ๒.๕๐ เมตร ใบเสมาปักอยู่ในตำแหน่งของทิศทั้งแปด ทำให้พื้นที่ภายในมีลักษณะเป็นรูปแปดเหลี่ยมหรือคล้ายวงรี ระยะห่างจากทิศเหนือมาทางทิศใต้ ๑๖ เมตร ทิศตะวันตกถึงทิศตะวันออก ๑๑ เมตร

ใบเสมากลุ่มนี้ มีข้อเสนอว่า เป็นหินตั้งในวัฒนธรรมหินใหญ่ของกลุ่มชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ซิน อยู่ดี ๒๕๒๙) เมื่อพิจารณาหินตั้งเหล่านี้มีลักษณะเป็นใบเสมาที่มีการปัก เพื่อกำหนดขอบเขตการทำสังกรรมของพระสงฆ์ โดยเฉพาะในกลุ่มที่สองที่ปักไว้แปดทิศทำให้มีพื้นที่ภายในเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใบเสมาที่บ้านหินตั้งนี้มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖

ใบเสมาบ้านหนองไผ่ ตำบลจรเข้หิน อำเภอครบุรี ทำด้วยหินทรายไม่มีการตกแต่งลวดลาย ยกเว้นเขาชะร่องบริเวณริมผิวหน้าให้เป็นขอบ ปักอยู่ในตำแหน่งเดิม ปัจจุบันปักอยู่ทั้ง ๖ ตำแหน่ง ทำให้มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๓ เมตร ยาว ๒๓ เมตร ใบเสมาส่วนใหญ่เป็นใบเสมาคู่ ตำแหน่งของใบเสมา และลักษณะการปัก สันนิษฐานว่า มีการปักทั้งหมด ๘ ทิศ โดยเป็นใบเสมาคู่ อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ (ดุสิต ทุมมาภรณ์ ๒๕๓๙)